Η Διάχυση της Εξάρτησης και η Διαχείριση της Απεξάρτησης

Κώστας Μπαϊρακτάρης*

Το κείμενο που ακολουθεί δεν διεκδικεί εύσημα αντικειμενικότητας. Είναι άκρως υποκειμενικό γιατί αποποιούμαι συνειδητά οποιαδήποτε έννοια της λεγόμενης επιστημονικής ουδετερότητας. Είναι σκέψεις για συζήτηση και δράση που προκύπτουν από μία εμπειρία και από μία προσωπική σχέση.

Απορρέουν πρώτον, από την προσωπική εμπειρία της αναζήτησης δρόμων εξόδου των εγκλείστων από την ιδρυματική βαρβαρότητα και δεύτερον, από την προσωπική σχέση με τον ιδρυτή του ΚΕ.Θ.Ε.Α. και προσωπικό φίλο Φ. Ζαφειρίδη.

Δεν θα εμπλακώ σε ζητήματα που σχετίζονται με τη φύση του προβλήματος της εξάρτησης μια και θεωρώ ότι αυτά προσεγγίζονται από τον Φ. Ζαφειρίδη, τόσο ειδικά όσο και στις επί μέρους παραμέτρους που το συνθέτουν.

Δεν θα αναφερθώ επίσης στην ιδεολογία, τα οράματα, τις αρχές και τις ανθρώπινες αξίες που οδήγησαν στη δημιουργία μιας πρωτόγνωρης, για την Ελλάδα, εμπειρίας στον τομέα της απεξάρτησης μέχρι και την αποχώρησή του από τη διεύθυνση του ΚΕ.Θ.Ε.Α, ούτε στην εντιμότητα και τη συνέπεια που χαρακτήρισαν αυτή την αποχώρηση.

Θα αναφερθώ σε προβληματισμούς, που προκύπτουν τόσο από τη μετάλλαξη του ίδιου του ΚΕ.Θ.Ε.Α. όσο και άλλων ψυχοκοινωνικών δομών και οργανισμών, τους οποίους εγώ σαν πρόσωπο και ενδιαφερόμενος παρακολουθώ μέσα από τα μάτια των δικών μου εμπειριών και των δικών μου αντιλήψεων.

Ο Φαύλος Κύκλος

Οι ακολουθούμενες θεωρίες και μέθοδοι αντιμετώπισης της κοινωνικής περιθωριοποίησης ατόμων ή ομάδων, που δεν ανταποκρίνονται σε κυρίαρχες αντιλήψεις, στάσεις, συμπεριφορές αλλά και αξίες, υπακούουν κατά έναν αξιοσημείωτο τρόπο στους ίδιους τους μηχανισμούς που τις παράγουν.

Το ερώτημα, αν η βάση του κοινωνικού αποκλεισμού είναι εξωτερικοί (περιβαλλοντικοί - κοινωνικοί) ή εσωτερικοί (οργανικοί-ενδοψυχικοί) παράγοντες, οδήγησε σε ένα τεχνητά κατασκευασμένο δίλημμα που στηρίζεται στην αποποίηση της ίδιας της διαλεκτικής φύσης του και στην εδραίωση ενός μεταφυσικού ορθολογισμού.

Στις τελευταίες δεκαετίες διαμορφώθηκαν απόψεις και θεωρίες, οι οποίες συγκλίνουν ως προς την ψυχοκοινωνική διάσταση του φαινομένου. Προκάλεσαν μία ευρεία συναίνεση στην «επιστημονική κοινότητα», που συνδέεται με μεσσιανικές προσδοκίες επίλυσης του προβλήματος μέσα από την ανάπτυξη μοντέλων και πρακτικών με έναν δήθεν ψυχοκοινωνικό προσανατολισμό.

Ο προσανατολισμός αυτός παρήγαγε εξειδικευμένες θεωρίες και πρακτικές που καταλήγουν σε διάφορα μοντέλα που με τη σειρά τους αυτονομήθηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε το καθένα από την πλευρά του να διεκδικεί την αποκλειστικότητα τόσο ως προς την αιτιολογία όσο και ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος της εξάρτησης.

Η προσέγγιση της έννοιας της «θεραπείας» συνδέθηκε με μια πλειάδα ψυχοκοινωνικών προσεγγίσεων, που οδηγούν σε υπο-θεωρίες και αντανακλώνται σε αυτό που στα εγχειρίδια των ειδικών συναντάμε ως «θεραπευτική θεωρία», «θεραπευτική τεχνική», «θεραπευτική διαδικασία», «θεραπευτικό αποτέλεσμα», «τεχνογνωσία», κ.λπ. Ως φυσικό αποτέλεσμα μιας τέτοιας διεργασίας προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας θεσμών και δομών, καθώς και η ανάγκη για εξειδίκευση ή υπερειδίκευση με την κατασκευή ενός τέτοιου προτύπου ειδικού που -υπερεξοπλισμένο με τεχνικές και εργαλεία και «πιστοποιημένο» πλέον από αυτούς που ελέγχουν και διαχειρίζονται τον χώρο αυτό- θα τον καθιστούν αντα-

* Αναπληρωτής καθηγητής Κλινικής Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας Α.Π.Θ., e-mail: trella@psy.auth.gr.

γωνιστικό στην αγορά εργασίας, στο δημόσιο ή ιδιωτικό (ψυχοπάζαρο) τομέα, μια και ο τελευταίος συμπληρωματικά προς τις κρατικές προνοιακές πολιτικές, καλείται συνεπικουρούμενος και από τις νομίμως παράνομες εταιρείες-θεραπευτήρια να καλύψει τα «κενά» σύμφωνα με τους κανόνες της οικονομίας της αγοράς.

Ψυχικά πάσχοντες, άτομα με ειδικές ανάγκες, παραβάτες του νόμου, εξαρτημένοι, πολιτισμικές, θρησκευτικές και εθνικές μειονότητες, άνεργοι και οικονομικοί μετανάστες είναι ορισμένες από τις κύριες κοινωνικές ομάδες που συνθέτουν το λεγόμενο κοινωνικό πρόβλημα και κατ'επέκταση την πελατεία των ειδικών, των νέων θεσμών, των εφήμερων συνήθως χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων και των νέων ψυχοκοινωνικών υπηρεσιών.

Διαχρονικά και σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους παρατηρούνται διαφοροποιήσεις ως προς τις πληθυσμιακές ομάδες που συνθέτουν το λεγόμενο «κοινωνικό πρόβλημα», ανάλογα με τον βαθμό ανταπόκρισής τους στη μορφή και στην έκταση ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, δηλαδή του οικονομικού και κοινωνικο-πολιτικού μοντέλου οργάνωσης των κοινωνιών.

Το μέγεθος της κοινωνικής απειλής, δηλαδή ο βαθμός επικινδυνότητας για την εκάστοτε κυρίαρχη κοινωνική-οικονομική οργάνωση και τάξη, τα όρια μεταξύ κανονικού και μη-κανονικού, προσαρμοστικού και απροσάρμοστου, εξαρτημένου και απεξαρτημένου, υγιούς και πάσχοντα γενικεύονται και παίρνουν συλλογικά χαρακτηριστικά με την έννοια της κυρίαρχης κοινωνικής αντίληψης που καλλιεργείται και εσωτερικεύεται. Έτσι, η τοποθέτησή τους στο περιθώριο ακολουθεί ως φυσική συνέπεια και η εξατομίκευση –επιστημονικά και θεσμικά επικυρωμένη- οδηγεί προκλητικά στο μοναδικό ζητούμενο, δηλαδή στην αλλαγή του ατόμου.

Έτσι διασφαλίζεται η αποσιώπηση της κοινωνικής-συλλογικής διάστασης του ζητήματος, αναδεικνύεται η νέα κοινωνική απειλή (με ιδιαίτερα ενοχοποιητικό και τρομοκρατικό τρόπο απέναντι στους νέους), διασφαλίζεται η επιθυμητή τάξη και το κυριότερο: το ίδιο το μοντέλο που παράγει την περιθωριοποίηση φροντίζει μέσα από τον τρόπο αντιμετώπισης του φαινομένου για την ίδια την αναπαραγωγή του.

Είναι διαπιστωμένο πλέον ότι η προσέγγιση αυτή οδηγεί σε έναν φαύλο κύκλο για τον λόγο ότι το μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης και το περιβάλλον (σύστημα) εκλαμβάνονται ως σταθερά και αμετάβλητα με μοναδικό ζητούμενο την αναγκαιότητα αλλαγής του ατόμου.

Έτσι το κοινωνικό γίνεται ατομικό, το συλλογικό ορίζεται μονοδιάστατα με βάση τις ανάγκες του κυρίαρχου μοντέλου και το υποκείμενο, δηλαδή η ανθρώπινη ύπαρξη, γίνεται αντικείμενο.

Στην πορεία δημιουργίας, συντήρησης και διαχείρισης του φαύλου αυτού κύκλου επινοούνται θεωρίες και πρακτικές, κατασκευάζονται «επιστήμες», δημιουργούνται οι απαραίτητοι «επιστημονικοί κλάδοι» και όλα αυτά οδηγούν στην κυρίαρχη εικόνα και στην θεϊκή υπόσταση (διάβαζε εξουσία) του «ειδικού» στον οποίον ανατίθεται και η διεκπεραίωση της διαχείρισης. Ο ίδιος είναι πλέον έτοιμος για έναν τέτοιο ρόλο μια και έχει εσωτερικεύσει μέσα από την παιδεία και το σύστημα εκπαίδευσής του ότι το «κοινωνικό» ή το «περιβαλλοντικό» είναι μεν έννοιες που σχετίζονται με το πρόβλημα αλλά έξω από οποιαδήποτε σκέψη αλλαγής της κοινωνίας ή του περιβάλλοντος. Εξατομικεύεται λοιπόν μαζί με το πρόβλημα και η αντιμετώπισή του. Και για να ολοκληρωθεί το έργο θα πρέπει όχι μόνον να επινοηθεί αλλά και να μεταμορφωθεί ο ένοχος: δηλαδή, με τους όρους του κυρίαρχου επιστημονικού παραδείγματος το αντικειμενοποιημένο πλέον «άρρωστο» άτομο.

Έτσι και ο ειδικός μετατρέπεται ή γίνεται (συνειδητά ή ασυνείδητα) και ο ίδιος μέρος του προβλήματος. Γιατί, αντί για τη ρήξη συμμετέχει στη διαχείριση της ισορροπίας του ίδιου του συστήματος και του μοντέλου που παράγει, αναπαράγει και «λύνει» -προς όφελος του συστήματος- το πρόβλημα.

Η αλλοτρίωση του αντικειμενοποιημένου και περιθωριοποιημένου ατόμου ενυπάρχει στην αλλοτριωμένη υπόσταση του ίδιου του ειδικού. Η βασική διαφορά: ο ειδικός έχει υποστεί πρώτος και έχει πρώτος αφομοιώσει την αντικειμενοποίησή του Είναι του. Αποδέχεται και διεκδικεί πλέον με βεβαιότητα τη θεσμική ανάθεση για την επίλυση του προβλήματος του άλλου, δηλαδή την εξουσία. Εξουσία που καλείται να υπερασπίσει μέσα από την καθημερινή επιβεβαίωση της αφομοίωσής του στο κυρίαρχο σύστημα και με τους όρους που αυτό θέτει.

Η νέα εξάρτηση

Πρόληψη-Θεραπεία-Αποκατάσταση: είναι οι επινοήσεις, αλλά και οι τομείς ατομικής και θεσμικής εμπλοκής του ειδικού στο φαύλο κύκλο: πολυάριθμες ειδικότητες, αλλά και δομές για πολλαπλές κοινωνικά περιθωριοποιημένες πληθυσμιακές ομάδες. Πολυκερματισμός και εξατομίκευση συμβαδίζουν για την ολοκλήρωση της διαχείρισης.

Η θεραπεία διαπιστώνεται ότι έχει τα όριά της, γιατί η ίδια η διαδικασία της αναδύει ερωτήματα τόσο ως προς τους ενδιαφερόμενους όσο και ως προς τους

επαγγελματίες. «Αποκατάσταση» και «Πρόληψη» συνδέονται ως παράλληλες στη θεραπεία δράσεις και οδηγούν σε πρόσθετες δομές. Νέες δομές, νέες υπηρεσίες με προσωπικό ακόμα και χωρίς «πελάτες», καινούργια προγράμματα, «καινοτόμες» παρεμβάσεις, εμπλουτίζουν το σκηνικό και διαχειρίζονται την κοινωνική και πολιτική ενοχή. Προσφέρονται τα πάντα και οι θεραπευτικές υπηρεσίες διαβαίνουν την πόρτα της πλήρους αφομοίωσής τους στο κυρίαρχο σύστημα. Με τους όρους του συστήματος διαμορφώνονται ο τρόπος, το είδος και οι συνέπειες της συναλλαγής.

Οι πελάτες ή χρήστες (clients/users) περιέργως αυξάνονται και οι «νέες» ανάγκες οδηγούν όλο και περισσότερο στην αύξηση και διόγκωση των υπηρεσιών διαχείρισης. Μια αφύσικη φαινομενικά αντίθεση εμφανίζεται και αναπαράγεται. Η ίδια, όμως, αυτή η αντίθεση παρακάμπτεται μέσα από νέα αιτήματα και πιέσεις για την ικανοποίησή τους.

Η αδυναμία ανταπόκρισης στα νέα αιτήματα κατασκευάζει την ανάγκη για περισσότερη και ακόμα πιο εξειδικευμένη θεραπευτική εκπαίδευση. Έτσι απαιτείται η όλο και μεγαλύτερη εξειδίκευση του «εξειδικευμένου» ήδη «ειδικού», που εξοπλισμένος με επιπρόσθετες θεραπευτικές τεχνικές πιστεύει και προσπαθεί να πείσει και τους άλλους ότι θα εμπλουτίσει το οπλοστάσιό του κατά της -όλο και αυξανόμενης- κοινωνικής διάχυσης της εξάρτησης.

Η μη αμφισβήτηση του μοντέλου που παράγει το πρόβλημα, η έλλειψη οραματικών ιδεολογιών, η αποσάθρωση αξιών και η παραγνώριση της αναγκαιότητας αντίστασης στη διεργασία συλλογικής αλλοτρίωσης οδηγούν στην ανάγκη μιας όλο και αυξανόμενης θεραπευτικοποίησης. Η πίεση σε μια τέτοια κατεύθυνση δεν προέρχεται πλέον από τους ίδιους τους ενδιαφερόμενους, αλλά από μία κατασκευασμένη παθητική κοινωνική στάση και από τους ίδιους τους επαγγελματίες. Συνέπεια από τη μια, η αναπαραγωγή των θεραπευτικών υπηρεσιών και δομών και από την άλλη, η εδραίωση της εικόνας ενός επαγγελματία που- μπροστά στην αυξητική διάσταση υπαρχόντων προβλημάτων ή στην εμφάνιση νέων- μετατρέπει την δική του ανάγκη σε αρετή. Έτσι, αυξάνεται εκρηκτικά η δύναμή του σαν διαχειριστή του προβλήματος.

Η κοινωνική ένταση του προβλήματος, με όλες τις πολιτικές της διαστάσεις, προσφέρει το έδαφος για την ολοκλήρωση της κοινωνικής, αλλά και πολιτικής ανάθεσης της διαχείρισης. Παράλληλα, αυξάνεται και η διαπραγματευτική δύναμη του ειδικού ή του οργανισμού απέναντι στους χρηματοδότες του και μπαίνει στα σαλόνια της συναλλαγής με αυτούς: με τους όρους βέβαια του ίδιου του παθογόνου συστήματος του οποίου και γίνεται αναπόσπαστο μέρος, γιατί έτσι μόνον μπορεί να εγγυηθεί τη διαχείριση του προβλήματος και τη διεκπεραίωση της κοινωνικής και πολιτικής πλέον ανάθεσης. Όλα τα κίνητρα και όλα τα μέσα είναι πλέον αυτονόητα και θεμιτά.

Ακόμα και η λεγόμενη «διακλαδική» ή «διεπιστημονική» προσέγγιση των ζητημάτων αυτών εκφυλίζεται σε ένα σχήμα συζήτησης «ειδικών» και «ειδικευμένων» παραγκωνίζοντας το βασικό στοιχείο της υπαρξιακής συνεύρεσης, δηλαδή της συνάντησης προσώπων.

Η εξάρτηση αποκτά νέο περιεχόμενο και καινούργιους αποδέκτες. Αντιστρέφονται οι όροι. Το ζητούμενο είναι η αποκατάσταση πλέον του επαγγελματία και η επαγγελματοποίηση του χρήστη. Η διαχειριστική ικανότητα του προβλήματος το μέσο. Η αλλοτρίωση και η αποξένωση στο αποκορύφωμά τους.

Η διαχειριστική λογική και η συναλλαγή διαχέονται σε όλο το φάσμα των εμπλεκομένων και πολύ πιο έντονα στο εσωτερικό των ίδιων των υπηρεσιών, οριζοντίως και καθέτως. Αναπτύσσεται μια νέα δυναμική. Πολλές φορές με ανταγωνιστικά στοιχεία και με κατάληξη πάντα την αναδιανομή των διαχειριστικών εξουσιών και παντός είδους ωφελημάτων. Κυρίαρχοι στόχοι γίνονται πλέον η επίτευξη νέων ισορροπιών και η διατήρηση του συστήματος και των υποσυστημάτων του. Νέες μορφές εξάρτησης και αλληλεξάρτησης γεννιούνται.

Η θεσμική διάσταση της αλλοτρίωσης

Η διαδικασία της αλλοτρίωσης, όπως περιγράφεται παραπάνω, δεν απέχει πολύ από τους όρους και τους μηχανισμούς που παρατηρούνται ευρύτερα και στους οποίους όλοι μας είμαστε εκτεθειμένοι και εσωτερικεύουμε με τον έναν ή με τον άλλον τρόπο. Αυτό που μπορεί να μας διαφοροποιεί είναι ο βαθμός αφομοίωσης ή τα αποθέματα αντίστασης σε αυτή τη διαδικασία. Δηλαδή η Παιδεία, τα Οράματα και οι Αξίες που αποκτούμε μέσα από την ατομική και συλλογική μας ιστορία, από τα βιώματα και τις εμπειρίες μας. Από το περιεχόμενο της υπαρξιακής μας ανασφάλειας και τη δύναμη -συλλογική και ατομική- της υπαρξιακής μας ασφάλειας. Από τη σχέση μας με τον εαυτό μας, τους άλλους και το περιβάλλον.

Πολλαπλά είναι τα επίπεδα που συνθέτουν τόσο τη διαδικασία όσο και τις συνέπειές της: σε κοινωνικό και ατομικό επίπεδο, σαν εξατομικευμένες ή γενικευμένες επιπτώσεις.

Η υπαρξιακή και η βιοποριστική σύνδεση με τις δομές και τις υπηρεσίες αυτές, θα προσδοκούσε κανείς να καλλιεργούν το αίσθημα της ασφάλειας και να εκπορεύεται μέσα από αυτό η αυτοπεποίθηση, η ολο-

κλήρωση και η ανάπτυξή μας. Το αντίθετο συμβαίνει.

Η κόπωση, η επαγγελματική εξουθένωση ή το Burn Out (διάβαζε βαρεμάρα) αναδεικνύονται σε επαγγελματική νόσο και αποκτούν πανδημικό χαρακτήρα· η κακώς εννοούμενη δημοσιοϋπαλληλική αντίληψη, η συντεχνιακή λογική, η επαγγελματική απόσταση, η γραφειοκρατική αντίληψη είναι μερικές από τις εικόνες, για να μιλήσουμε με όρους συμπτωματολογίας, που χαρακτηρίζουν λίγο ή πολύ, αργά ή γρήγορα, τους εμπλεκόμενους στις υπηρεσίες αυτές. Είναι το νέο πολιτισμικό-ιδεολογικό υπόβαθρο. Η επινόηση του «Burn Out», πριν από τρεις σχεδόν δεκαετίες, θα αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία στη διεργασία αλλοτρίωσης των επαγγελματιών φροντίδας και όχι μόνον.

Γιατί με αφορμή αυτό -και την «επιστημονική» συζήτηση γύρω από αυτό- φαίνεται να εξηγείται ακόμα περισσότερο η αλλοτριωτική φύση της ίδιας της θεωρίας του. Η ψυχολογικοποίηση και η θεραπευτικοποίηση, η αναζήτηση τεχνικών και μέσων επίλυσής του αναπαράγουν το φαινόμενο αντί να το υπερβαίνουν. Όλη η συζήτηση και όλες οι πρακτικές αντιμετώπισής του γίνονται με όρους ενσωματωμένους στην ίδια τη λογική του κυρίαρχου θεραπευτικού λόγου και των πρακτικών που απορρέουν από αυτόν. Έτσι προστίθεται ένας ακόμα χώρος επιστημονικής συζήτησης και παρέμβασης με αντικειμενοποιημένα υποκείμενα τους ίδιους πλέον τους εργαζόμενους στις δομές. Ένα νέο πεδίο δράσης των ειδικών διαμορφώνεται. Συζήτηση και παρέμβαση που αφενός, δεν αμφισβητούν το ίδιο το μοντέλο και τα ιδρυματικά χαρακτηριστικά που αυτό δημιουργεί και αφετέρου, που παρερμηνεύουν τις αρνητικές επιπτώσεις της αλληλοεπίδρασης στην οποία εμπλέκονται οι εργαζόμενοι. Το αποτέλεσμα είναι να αναδεικνύονται οι ατομικοί περιορισμοί και η ανικανότητα ανταπόκρισης σε ένα «βαρύ θεραπευτικό έργο». **Έτσι αναπαράγεται σε ένα επόμενο επίπεδο η αναγκαιότητα του συστήματος να συντηρήσει τους συντηρητές του.** Επινοείται η αναγκαιότητα αύξησης των κινήτρων (οικονομικών ή θεσμικών), τα οποία με τη σειρά τους για όχι μεγάλο χρονικό διάστημα συναντούνε τα όριά τους. Και μετά πάλι από την αρχή.

Η ιδρυματοποίηση των εμπλεκομένων, ακόμα και σε κλασσικά μη ιδρυματικούς χώρους (στις κάποτε καινοτόμες, νέες ή εναλλακτικές δομές), είναι ένα φαινόμενο που συναντάται συχνά κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Είναι ένα φαινόμενο που σε επίπεδο εργαζομένων διαπιστώθηκε ιστορικά πρώτα στους τόπους του ιδρυματικού εγκλεισμού ψυχικά πασχόντων. Η εγκαθίδρυση, η δομή, η οργάνωση και η διαχείριση της ιδρυματικής τάξης θεωρήθηκε αρχικά ότι έχει αρνητικές επιπτώσεις μόνον στους έγκλειστους. Πώς λοιπόν θα ήταν εφικτή η αναπαραγωγή τους, χωρίς ιδρυματοποιημένους εργαζόμενους; Χωρίς ένα επιστημονικό υπόδειγμα που να ενισχύει την ιδρυματοποίηση; Μόνον οι ρήξεις με το ιδρυματικό αυτό μοντέλο έφεραν στην επιφάνεια την ιδρυματική διάσταση των εργαζομένων. Γιατί διαπιστώθηκε ότι η αποσάθρωση των ιδρυματικών δομών σημαίνει πρωταρχικά την αμφισβήτηση του κυρίαρχου ψυχιατρικού παραδείγματος, σημαίνει επίσης ότι οι εργαζόμενοι ακυρώνουν καθημερινά την κοινωνική ανάθεση της διαχείρισης της ιδρυματικής τάξης και του εγκλεισμού συνανθρώπων τους. Σημαίνει μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση της τρέλας και κατ' επέκταση μια διαφορετική συνάντηση του επαγγελματία και της κοινωνίας με το πάσχον υποκείμενο, με το διαφορετικό.

Τα ιδρυματικά, λοιπόν, χαρακτηριστικά που αναπαράγονται στις νέες ψυχοκοινωνικές και εξωνοσοκομειακές δομές θα πρέπει να αναζητηθούν στις επιστημονικές θεωρίες και πρακτικές που τα παράγουν. Θα πρέπει να αναζητηθούν σε όλους όσους εμπλέκονται στο σύστημα της διαχείρισης των κοινωνικά αποκλεισμένων και στα μοντέλα ή στις πολιτικές που ακολουθούν. Θα πρέπει να αναζητηθούν στο σύστημα εκπαίδευσης των ειδικών. Αυτό ισχύει και στον τομέα των εξαρτήσεων για τη βιομηχανία παραγωγής πιστοποιημένων «συμβούλων τοξικοεξάρτησης».

Η αντίσταση

Θα ήταν αφελές να αναθέσουμε την αντίσταση στην αλλοτριωτική αυτή διεργασία στους ίδιους τους διαχειριστές της. Η αυξανόμενη όμως διάχυση της αλλοτρίωσης παραπέμπει αναγκαστικά στην αναγκαιότητα δημιουργίας των συνθηκών αποσάθρωσής της.

Μας παραπέμπει στην αναζήτηση θεωριών και πρακτικών, που θα επαναφέρουν το πολυκερματισμένο και αντικειμενοποιημένο άτομο στη θέση του συλλογικού υποκειμένου. Αυτό μπορεί να συμβεί όταν και εμείς ίδιοι αποκατασταθούμε ως δρώντα συλλογικά υποκείμενα και αποποιηθούμε τον ρόλο των διαχειριστών του κοινωνικού αποκλεισμού. Όταν ως ενεργοί πολίτες συνδράμουμε στη ρήξη τόσο με τη διεργασία παραγωγής του όσο και με το κοινωνικό-οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό μοντέλο που την ανατροφοδοτεί. Η συν-εμπλοκή μας στην αλλοτριωτική διεργασία είναι και ο κοινός τόπος που μας συνδέει με τις κοινωνικά περιθωριοποιημένες ομάδες. Είναι παράλληλα ο τόπος της επανασυνάντησής, με νέους όρους, με αυτές. Είναι ο τόπος της κοινής αντίστασής μας.